

[itobiad], 2020, 9 (2): 1684/1704

**II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken
Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri
(23 Kasım 1942)**

British Embassy's Considerations on Leader Cadres of the Early
Republic
(23 November, 1942)

Orhan TURAN

**Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst.Prof, Batman University, Faculty of Science and Literature, Department
of History**

orhannturann@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5975-0469

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 10.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 24.06.2020
Yayın Tarihi / Published	: 25.06.2020
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: TURAN, O . (2020). II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (2) , 1684-1704 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/717657>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

Öz

Türkiye, Mihver ve Müttefik devletlerle imzaladığı antlaşmalarla II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle Türk devlet adamları genel politikalarını savaşa dâhil olmama üzerine inşa etti. Bu yüzden Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki politikaları savaşın gidişatına göre değişiklikler gösterdi. Dolayısıyla Türkiye, Almanya ve İngiltere'nin kendi tarafında savaşa girmesi noktasında rekabet sahası oldu. Özellikle bu doğrultuda İngiltere dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de önde gelen kişiler üzerinde raporlar hazırlatmış; dönem dönem dış politikasını mevcut notlar doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu bağlamda çalışmada İngiliz Büyükelçiliği'nde Müsteşar olarak görev yapan Sir Alexander Knox Helm'in Türkiye'nin politik ve askerî hayatına yön veren kişiler hakkındaki tahlilleri ve gözlemleri yer almıştır. Mevcut notlar Türk Hükümeti'nin önde gelen üyeleri arasındaki ilişkileri ve önceki Türk Hükümetleri ile olan bağlantıları üzerine değerlendirmeleri kapsamaktadır.

Özet

Ülkeler dış politikaları ve ulusal güvenlikleri açısından hedeflerine erişmek için bazı kolaylaştırıcı unsurlara ihtiyaç duyarlar. Mevcut veriler devletlerin istihbarat elemanları ve diplomatları vasıtasıyla elde edilirdi. Bu bağlamda İngiltere de Türkiye'deki her türlü gelişmeyi yakından takip ettiği gibi yönetici kesim noktasında da raporlar düzenleyerek kayıt altına almıştır.

1942-1946 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye'deki Büyükelçiliği'nde Müsteşarlık görevinde bulunan Sir Alexander Knox Helm, 23 Kasım 1942'de Türk yöneticiler ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Mevcut rapor önce Büyükelçi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'a ardından da Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. Aslında Müsteşar Helm, Türkiye'ye yabancı birisi değildi. Otuz dört yıllık diplomatlık hizmetinin on altı yılı Türkiye'de yaşanmıştı. Öyle ki Müsteşar Helm en alt kademedeki en yüksek seviye olan büyükelçiliğe değin Ankara'da görev yapmıştır. Başka bir deyişle 1920-1953 yılları arasında Türkiye'de yaşanan gelişmelere doğrudan tanıklık etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'yi çok iyi tanıması raporun ilgi çekiciliğini daha da artırmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilerek yerini 24 Temmuz 1923'te imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile sınırlarını dünyaya kabul ettirdiği ve 29 Ekim 1923'te ilan ettiği Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Bu tarihten itibaren yeni rejim tarafsızlık politikası doğrultusunda uluslararası sisteme uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu durum II. Dünya Savaşı öncesi ve sürecinde de böyle olmuştu. Hâlihazırda Türkiye savaşa dâhil olmuş değildi. Nitekim savaş dışında kalmak için de çeşitli ittifaklara katılmıştır. Diğer taraftan İngiltere (Müttefik) ve Almanya'nın (Mihver) öncülük ettiği bloklar, Türkiye'yi

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

saflarına çekerek onun coğrafi ve stratejik konumundan yararlanarak üstünlük elde etmek peşindeydi.

İngiltere açısından burada en önemli konu Türkiye'nin hangi safta yer alacağı idi. Müsteşar Helm bu noktada mevcut raporunu hazırlayarak tarihsel açıdan Türk yöneticilerin yaklaşımlarını irdelemiştir. Rapor Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinden başlayarak II. Dünya Savaşı yıllarına kadar hem ülkenin dağılmasına şahitlik etmiş hem de Cumhuriyeti kurmuş yönetici kuşağın savaştaki siyasi ve askeri temayüllerini ele almıştır.

Müsteşar Helm, raporu hazırlamasındaki amaca de değinmiştir. Buna göre Türkiye'deki mevcut Hükümet hiçbir anlamda *yeni* bir anlayışa sahip değildi. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan İttihat Terakki Cemiyeti'nin, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası siyasetinin halefi olduğu iddia etmiştir. Buradan hareketle İngiliz diplomata göre geçmişte İttihat Terakki liderlerinin Almanya ile bağlantıları ve savaşa da bu ülkenin müttefiki olarak girilmesinden ötürü Ankara'ya kuşku ile bakılmaktaydı. Bir bakıma İngiltere'nin düşüncesinde Türkiye'nin yeniden Almanya tarafında savaşa müdahil olma endişesi vardı.

Müsteşarın önemle vurguladığı konulardan biri de imparatorluğun yıkılma sürecindeki uluslararası ilişkilerdeki politik yaklaşımın devam ettirilmesi idi. Burada kastedilen dönem, Sultan II. Abdülhamid devri idi. Bu doğrultuda Helm şu çıkarımı yapmıştı: *Dış politikanın çöküş sürecinde bu Hükümet doğrudan Babıali'den türemiş olup Avrupalı devletlerin birine karşı ötekine oynama sanatını gayet iyi biliyor*". Başka bir ifadeyle Sultan Abdülhamid'in "denge siyaseti"ne atf yapılmıştır. Keza XIX. yüzyılın sonlarında güçlenen Türk-Alman ilişkileri, I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı öncesinde de önem kazanması bu tespiti doğruluyordu.

Bir diğer bahsedilen konu ise savaş devam ederken dış politikadaki değişimlerin zaman zaman Türk iç siyasetini yönlendirmesi idi. Örneğin 1941 Haziran'ında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı Türk basınında "Pan Türkist-Turancı" odaklı eğilimleri artırmıştı. Bilhassa Almanya'nın savaşta etkili olduğu 1941-1943 yılları arasında bu yöndeki neşriyat hız kazanmıştır. Dolayısıyla Türk kamuoyunda ortaya çıkan Turancılık hareketleri Müsteşar tarafından Hükümet'in İttihat Terakki ve onun temsil ettiği Pan-Turancılıkla olan ilişkisine bağlanmıştır.

Türkiye açısından çok hassas bir dönemde görev alan Müsteşar Helm bu tecrübeli kuşağın bazı üyelerini ilginç bularak not etmiştir. Doğal olarak bu değerlendirmelerin özü, Türk Devleti'nin üst düzey yöneticileri oldu. İlk olarak Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün şahsiyeti ve askeri kariyerindeki ilişkileri ile başlanmıştır. Kavgacı karakteri ile bilinen Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa ve Alman Liman von Sanders'le özellikle askeri konulardaki çatışmasına dikkat çekilmiştir. Hatta Müsteşara göre İttihat Terakki ile de hep kavgalı olmuştur. Atatürk'ün vefatı ile birlikte yeni işbaşı yapan İsmet Paşa kabinesi II. Dünya Savaşı esnasında yönetimi devralmıştır. Raporun geneline bakıldığında biyografik bilgilerin dışında özellikle kadronun Atatürk ve İttihat Terakki Cemiyeti ile ilişkilerinin altı çizilmiştir.

Yine birçoğunun askeri kökenli ve diplomat olması üzerinde durulurken çok önemli vazifeler aldıkları dile getirilmiştir. Raporun değerlendirdiği bazı isimler Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Ali Fuad Cebesoy (Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlıkları), Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, General Asım Gündüz, Londra Büyükelçisi Rauf Orbay, Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan, Helm tarafından vurgulanan kimi devlet yöneticileri olmuştur.

Geleneksel Anglo-Sakson politikasının önemli bir aracı olarak tutulan raporlar, gerek bireysel gerekse de genel kapsamda kaleme alınmışlardır. Bu çalışmanın konusunu meydana getiren, deneyimli diplomat Helm'in kişisel bilgi notları ve kendi istihbarat raporlarından yararlandığı verilerle Türkiye'yi yöneten şahsiyetler fişlenmiştir. Sonuç olarak notlarda öncelikle bazı kriterler öne çıkmıştır. Değerlendirilen idarecilerin biyografileri genel olarak anlatılmıştır. Kişisel zaafaları, dostlukları, siyasi görüşleri, etnik kökenleri, ailevi varlıkları, siyasi görüşleri titizlikle gözlenmiş ve elde edilen mevcut bilgiler ilgili yetkililerin hizmetine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, II. Dünya Savaşı, İngiliz Büyükelçiliği, Müsteşar, Notlar.

British Embassy's Considerations on Leader Cadres of the Early Republic (23 November, 1942)

Abstract

Turkey made efforts to stay out of World War II through mutual agreements they signed with Axis Powers and Allied Powers. In other words, Turkish statesmen sustained a general policy towards avoiding involvement in the war. Thus, Turkey's policies kept changing during the course of World War II. Turkey has become a field of competition between Germany and Britain who tried to convince them to enter the war at their side. To this end, Britain had reports prepared on leading figures of Turkey as well as of other countries of the world and from time to time altered their foreign policies in accordance with these reports. Within this context, Sir Alexander Knox Helm who worked as undersecretary at the British Embassy, prepared a report covering his analyses and observations on leading political and military figures of Turkey. Present notes involve considerations on leading figures of the current Turkish government and their links to members of previous governments.

Summary

Countries look to some facilitative elements in order to achieve their goals in line with their foreign policy and national security. Data that will serve this end would be gathered through intelligence officers and diplomats. In this context, England has been watching developments in Turkey very closely as well as keeping reports about the ruling cadres of the country.

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

Sir Alexander Knox Helm, the British Councillor serving in Turkey between 1942 and 1944, wrote a report dated November 23, 1942 on Turkish ruling governmental officers. This report was first submitted to Sir Huhge Knatchbull-Hugessen and then to the Foreign Office in London. Councillor Helm was quite familiar with the Turkish ways. He served sixteen of his thirty-four years career as a diplomat in Turkey. In fact, he started his career as a diplomat in Ankara and worked there until he stepped up to the highest rank of ambassadorship. In other words, he directly bore witness to all developments taking place in Turkey between 1920 and 1953. Understandably, his close familiarity with Turkey makes this report much more interesting.

Following the defeat in WWI, the Ottoman Empire collapsed and signed Lausanne Treaty of 24th July 1923 leaving its legacy to the Republic of Turkey, which was declared on 29th of October, 1923. From this date on, the new regime made efforts to adapt to the international system through its policy of neutrality. This position of neutrality remained unchanged until and during WWII. Turkey did not enter the war and participated in various alliances in order to avoid the war. On the other hand, opposing powers of the war led by Britain (Allied) on one side and Germany (Axis) on the other, made great efforts to win Turkey over with the aim to leverage its geographical and strategical position.

For Britain, Turkey's possible choice between one of the two sides was of great importance. Counsellor Helm, historically examines approaches of the ruling cadres of Turkey regarding this issue in his report. The report discusses political and military tendencies of the ruling generation who, beginning from dissolution of the Ottoman Empire throughout the years leading to WWII, bore witness to dissolution of an empire and founded the Republic.

Counsellor Helm also explains his purpose with writing this report. According to him, the government then had by no means a *new* perspective. In fact, he claimed that they were successors of the Committee of Union and Progress which was founded during the last period of the Ottoman Empire, sustaining the same policies they adopted before and after WWI. According to the British diplomat, Ankara was approached with suspicion due to the fact that leaders of the Committee of Progress and Union had developed connections with Germany and allied with them in the war. In this respect, Britain was concerned about Turkey's involvement in the war again on the German side.

One of the issues specially emphasized by the Counsellor was sustenance of the political approach that the empire adopted in terms of international affairs during the period of dissolution. Doubtlessly, this was the policy of Sultan Abdulhamid II. Helm, makes following inferences about the situation: *This government emerged directly from the Babiali during a period when the foreign*

policy collapsed and they are skillful at the art of playing tricks between sides. Actually, he referred to the “balance policy” carried out by Sultan Abdulhamid. Turkish-German relations which gained strength towards the end of 19th century gained more importance during WWII as well as during WWI, which supported Helm’s argument.

Another point of emphasis was that the changes which took place during the war had direct effect on the Turkish domestic politics. For example, Germany’s attack on the Soviet Union in 1941 increased the “Pan-Turkic-Turanist” tendencies among the Turkish media. Number of publications reflecting this tendency proliferated between 1941 and 1943, when Germany prevailed in the war. So, popularity of pro-Turanist feelings in the Turkish public were connected to government’s policies that were in line with the Committee of Union and Progress and the Pan-Turanist ideology they represented.

Counsellor Helm, who was in the office during this delicate period, noted down some particular figures whom he found interesting. Naturally, senior officials of the government were at the center of his considerations. The report starts with evaluations about personal and military traits of Ataturk, the founder of the Republic. Helm, puts special emphasis on contentious character of Mustafa Kemal Ataturk and mentions his particular conflicts with Enver Pasha and German Liman von Sanders. According to the Counsellor, he even had conflicts with the Committee of Union and Progress. İsmet Paşa’s cabinet took over the power after Ataturk’s death and governed the country throughout WWII.

The report specially highlights relations of the ruling cadres with Ataturk and the Committee of Union and Progress as well as biographical information about them. It also lays emphasis on their military and diplomatic origins as well as the crucial offices they undertook. The report gives place to Helm’s evaluations about important figures of the ruling figures including President İsmet İnönü, the former Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Şükrü Saracoğlu, the Chief of General Staff FevziÇakmak, Ali Fuad Cebesoy (Minister of Public Works and Minister of Communications), the Minister of Foreign Affairs Numan Menemencioglu, General Asım Gündüz, the Ambassador to London Rauf Orbay and the Ambassador to Berlin Saffet Arıkan.

Being important instruments of the Anglo-Saxon national policies, intelligence reports are assessed at both personal and general levels. Data extracted from personal annotations and intelligence reports prepared by Helm was used for profiling the leading governmental figures of Turkey. Among these records, some criteria come to the forefront. Members of the governing class are assessed based on biographical information about them. Their personal weaknesses, friendships, political views, ethnic origins, family assets are carefully assessed and the records kept about them are submitted to the authorities.

Keywords: Turkey, World War II, Counsellor, British Embassy, Notes.

Giriş

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile dünyaya bağımsızlığını duyurdu. II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş esnasında da tarafsızlığını koruma politikasını benimsedi. Diğer bir ifadeyle topraklarına saldırılmadığı sürece savaşa müdahil olmayacaktı. Bu bağlamda savaş koşulları Türk liderleri "denge politikası"¹ yürütmeye sevk edecekti.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı başladı. Bundan sonra takip edilecek politika savaşın iki bloğunun harp içindeki yönelimi ile yakından ilişkili oldu. İsmet İnönü'nün savaş süresince 'çelişki' ve 'zikzaklar' içeren dış politikası Türkiye'yi savaş dışında tutmayı başardı. Ancak savaş sona erdiğinde mevcut Türk dış politikası "Üç Büyükler" nezdinde olumsuz bir etki bırakacaktı (Ekinci, 2002: 1328).

Avrupa'da barış umutlarının sona ermesi ve Hitler'in saldırgan politikalarını sürdürmesi karşısında İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etti. Bu duruma istinaden Türkiye, Almanya'ya "aktif tarafsızlık" politikası izleyeceğini ilettiler (Möckelmann, 2019: 104). Türkiye, II. Dünya Savaşı sürecinde konjonktürel bir siyaset izledi. Başka bir deyişle bu denge üzerine kurulu bir politikaydı. Bu doğrultuda büyük çaba harcandı. Savaşın iki bloğu olan Müttefik* ve Mihver** devletleriyle dostane ilişkiler kurmanın savaş haricinde kalması için yeterli olacağını düşündü. Bu yüzden İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Almanya ile antlaşma imzaladı. Dolayısıyla savaşta tarafsız olduğunu göstermeye çalıştı (Koç, 2018: 96). Türkiye bu doğrultuda ilk olarak, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da *Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması*² (Möckelmann, 2019: 104), Sovyet Rusya ile 25 Mart 1941'de *Saldırmazlık* (Gürün, 1991: 239) ve son olarak da Almanya ile 18 Haziran 1941'de *Dostluk ve Saldırmazlık* (Azakoğlu, 2015: 442.; Möckelmann, 2019: 141) antlaşmalarını imzaladı. Bu politik çizgi ile Türkiye imzaladığı antlaşmalarla tarafsızlığını ilan etmiş ve topraklarını koruma altına almıştır.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

* İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa ve ABD.

** Almanya, İtalya ve Japonya.

² Franz von Papen, 1939 Ekim'inin sonunda Berlin'deyken Hitler ve Ribbentrop ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin imzaladığı bu "aktif tarafsızlık" şartının bulunmasının nedenlerini şöyle açıklayacaktı: "Bu anlaşmaya göre Türkiye, Avrupa devletlerinin herhangi birinden gelecek olan bir saldırıya karşı her iki devletten de yardım isteyebilecekti. Buna karşılık Türkiye'nin üstlendiği yükümlülükler sınırlandırılmıştı. Türkiye, söz konusu devletlerin Sovyetler Birliği ile bir çatışma durumuna düşmeleri halinde, taraf tutmaya zorlanacaktı" (Möckelmann, 2019: 104-105) ifadelerini kullanmıştır.

Ancak Avrupa'da savaşın başlamasıyla birlikte söz konusu tarafların güç dengesi Türk dış politikasında bazı değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Nitekim Almanya 6 Nisan 1941'de Balkanlar'a girdi ve Türk sınırına dayandı (Çınar, 2014: 168). Bu Alman 'zaferleri' Türk dış politikasını da etkiledi. Dolayısıyla Türk kamuoyunda bir "Alman hayranlığı" ortaya çıktı. Bu durumun bir yansıması olarak dış politikada alınan kararlar, iç politikaya dönük vaatlerin ve pratiklerin de temel göstergesi oldu (Öztekin, 2018: 213).

Öte taraftan Türkiye'nin politik zikzakları İngiltere Büyükelçiliği'nde de yakından takip edilmekteydi. Bu bağlamda Türklerin savaş içerisindeki tavrı merak edildiği kadar İngiltere açısından 'endişe' verici bir durumdu. Bu süreçte savaş devam ederken Sir Alexander Knox Helm 1942'de İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde elçilik Müsteşarı olarak görevine başladı.³ Mevcut vazifesinin yanı sıra 23 Kasım 1942'de hazırlanmış olduğu raporda bazı önde gelen Türk yöneticileri fişledi. Müsteşarın tutmuş olduğu mevcut rapor⁴ diplomat, asker, siyasetçiler hakkında olup belirli konularda dış siyasete katkıda bulunması için önce Büyükelçi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'a⁵ sunulmuş ardından da Londra'ya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁶

Sir A. K. Helm, II. Dünya Savaşı devam ederken Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet hayatına yön veren idareciler hakkında notlar hazırlamasının gerekçesi olarak şu açıklamayı yapmaktaydı: "Bir süredir mevcut Hükümet'teki ilginç şahsiyetler üzerine bazı notlar tutmaya niyetleniyordum. Bu notların amacı, ülkedeki mevcut hükümetin hiçbir anlamda "yeni" bir hükümet olmadığını, İttihat ve Terakki'nin ve savaş öncesi, I. Dünya Savaşı süreci ve savaş

³ Sir Alexander Knox Helm, (23 Mart 1893 - 7 Mart 1964). Dumfries Akademisi ve Cambridge King's College'de eğitim görmüştür. Doğu dillerinde eğitim alarak Selanik'e 'Vice Consul' olarak atandı. Daha sonra İstanbul'da "Üçüncü Dragoman" oldu. Ankara'da İngiliz Büyükelçiliği'nin açılmasıyla burada "İkinci Kâtip" olarak görevlendirildi. Ayrıca Konsolos olarak görev yapmaya başladı. 1930'da Foreign Office bünyesinde Doğu Bölümü'nde çalıştı. 1937'de Addis Ababa'ya Konsolos olarak atandı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ABD'de İngiliz Büyükelçiliği'nde görev yaptı. 1942'de tekrar Ankara'ya gelerek o dönemde önemli bir görev olan Müsteşarlık vazifesinde bulundu. 1946'da İngiliz temsilcisi olarak Macaristan'a gitti. 1951'de yeniden Türkiye geldi. Bu kez Büyükelçi olarak atandı. 1954 yılına kadar emekli oluncaya değin burada kaldı. Helm'in 34 yıllık hizmetinin 16 yılı Türkiye'de geçti. 1920-1953 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen olaylara bizzat tanık oldu (Yeşilbursa, 2020: 33-57).

⁴ Notlardaki biyografi açıklamalarında dönem dönem tarih ve bilgi hataları yapılmıştır. Mevcut hatalar çalışmanın tamamını değiştirecek bir duruma neden olmadığı için bazı düzeltmeler dışında Müsteşarın raporunda beyan ettiği bilgiler verilmiştir.

⁵ Büyükelçinin Türkiye'deki görevi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sir M. Hughe Knatchbull Hugessen, *Barişta ve Savaşta Bir Diplomat: Büyük Britanya'nın Türkiye Büyükelçisi Sir M. Hughe Knatchbull Hugessen'in Anıları*, (Çev: Ahmet Özgiray), Er Yayıncılık, İstanbul, 2017.

⁶ The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 195/2474/368. "Personalities" 27th November 1942.

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

sonrası siyasetinin halefi olduğunu göstermektedir" (FO 195/2474/368) ifadelerini kullanmıştır. Buradan hareketle II. Dünya Savaşı devam ederken Türkiye hâlihazırda savaşa dâhil olmuş değildi. Geçmişte İttihat ve Terakki liderlerinin Almanya ile ilişkileri ve I. Dünya Savaşı'na da aynı ülke safında girilmesi İngilizleri mevcut dönemde kuşkulandırmaktaydı. Keza bu durumu da *"Mevcut hükümet Almanları geçmişten beri tanıyor ve bu konuda bir yanılısama içerisinde değil"* (FO 195/2474/368) sözleriyle dile getirecekti. Diğer taraftan Müsteşar Türk kabinesinin, yıkılma sürecindeki imparatorluğun politik yaklaşımını devraldığı üzerinde durarak bu savını güçlendirmek için şu değerlendirmeyi de eklemekten geri durmayacaktı (FO 195/2474/368): *"Dış politikanın çöküş sürecinde bu Hükümet doğrudan Babıali'den türemiş olup Avrupalı devletlerin birine karşı ötekine oynama sanatını gayet iyi biliyor"*. Bu ifadelerle II. Abdülhamid dönemine gönderme yapılarak Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Rusya ve Almanya arasındaki siyasi ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Başka bir deyişle II. Abdülhamid'in *"denge siyaseti"* idi. Bununla birlikte XIX. yüzyılın sonlarında oldukça güçlenmiş olan Türk- Alman ilişkilerinin I. Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi II. Dünya Savaşı öncesinde de önem kazanması etkili olmuştu (Çelik, 2009: 157).

Yukarıda da değinildiği üzere dış politikadaki değişiklikler Türk iç politikasını yönlendirmekteydi. Bu bağlamda 1941 Haziran'ında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı, Türk basınında "Pan-Türkist" ve "Turancı" odaklı görüş çizgisindeki yayınların artışı beraberinde getirdi. Özellikle Almanya'nın etkili olduğu 1941-1943 arasında bu yöndeki neşriyat hız kazandı.⁸ Basın üzerinde her türlü denetleme ve yönlendirme imkânına sahip olan CHP iktidarı da bu yayınlara hoşgörülü davranmıştır (Öztekin,

⁷ XIX. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki güç dengesinin şartları ve unsurları büyük değişme uğradı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin kendisi de zayıfladı. İşte bu durum karşısında Osmanlı Devleti bir müttefik arayışına girdi. Böylece devlete yönelik siyasi taleplere karşı başka bir büyük güçle denge kurarak varlığını sürdürebilecekti (Armaoğlu, 2004: 43). Tahsin Paşa ise hatıralarında denge siyasetini: *"Sultan Hamid'in siyaset-i hariciyede siyaseti şu idi: Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya istinat etmek, Avusturya'nın gözüünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek, Balkanları birbirine kışkırtıp Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilaf yaratmak"* sözleriyle özetlemiştir (Tahsin Paşa, 1999: 85).

⁸ II. Dünya Savaşı yıllarında savaşan tarafa mensup ülkeler, Türkiye'den basın mensuplarını heyetler halinde kendi ülkelerine davet etmekte, Türkiye ise iki blok arasındaki güç dengesini muhafaza edecek şekilde bu davetlere çeşitli basın heyetlerini göndermekteydi (Özyürek, 2020: XLII).; Ayrıca Almanya'nın Türk neşriyatı üzerindeki etkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Öztekin, 2018: 212-236).

2018: 213-214; Güvenir, 1991: 135).⁹ Bu noktadan hareketle Müsteşarın notları kaleme almasının nedenlerinden biri de mevcut Türk kamuoyunda ortaya çıkan “Pan-Turancılık”¹⁰ hareketleri oldu. Öyle ki ülkedeki Türkçülük tartışmalarının Hükümetin güdümünde olduğu dile getirildi. Bu bağlamda şu ifadeleri kullanacaktı (FO 195/2474/368): “Tüm bu nitelikleri arasında en ilginç olanı mevcut rejimin İttihat ve Terakki Komitesi’yle ve onun temsil ettiği Pan-Turancılık’la olan ilişkisidir ve bu ilginç ve faydalı bir çalışma konusu arz etmektedir” sözleriyle raporun da önem derecesini vurgulayacaktı.

Dünyanın tekrar büyük savaşa girdiği bir dönemde dış politikanın yeniden biçimlendiği bu süreçte iktidarı elinde tutan kadro İmparatorluktan Cumhuriyete yakın tarihin kırılma noktalarını tecrübe etmiş bir kuşaktı. Şöyle ki İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin erken dönemi mevcut kadronun tarihsel deneyimlerini teşkil etmekteydi. Bu tecrübenin hariciye ile ilgili konularda alacağı ve uygulayacağı kararlarda büyük bir nüfuzu olacağı gibi birçok açıdan geçmişteki tecrübeleri onlara yok gösterecekti (Deringil, 2008: 7).

Türk Hükümeti’nin Önde Gelen Üyeleri Arasındaki İlişkiler ve Önceki Türk Hükümetleriyle Olan Bağlantıları Üzerine Notlar

Türkiye açısından çok kritik bir dönemde görev yapan Müsteşar Sir Alexander Knox Helm mevcut Türk Hükümeti’nde “ilginç” olarak

⁹ Bu tür yayınların artmasında Alman propagandasının da etkisi oldu. Hitler Almanyası, Türkiye’nin Almanya safında savaşa dâhil olması için yoğun çaba sarf etti. Bu durum gerçekleşmeyince Türklerin savaş dışında kalması için çaba gösterildi. İşte bu noktada savaş boyunca Türkiye nezdinde propaganda faaliyetleri yürüttüler. Mevcut propaganda çalışmalarının göstergelerinden biri de Sovyetler Birliği’nin yenilmesinden sonra ortaya çıkacak coğrafyadaki Türklerin durumu idi. Yani Türklerin çoğunlukta yaşadığı Sovyet topraklarının Türkiye idaresine bırakılabileceği argümanıydı. Öyle ki bazı Türkçü grupların yıllardır düşündüğü ‘Büyük Turan’ fikrinin tatbik edilebileceği görüşüydü. Dolayısıyla Almanya tarafında yer almayı amaçlayan bu propaganda destek bulmaktaydı. Keza 1942 ilkbaharında Şükrü Saraçoğlu’nun liderlik ettiği bir *Turancılık* hücresinin kurulduğu iddiası da gündeme gelmişti (Berkes 2005: 236; Öztekin, 2018: 214).

¹⁰ Bu konuda özellikle dönemin Almanya Büyükelçisi olan Franz von Papen’in bilgileri önemliydi. Türkiye’nin Almanya safında savaşa girmesini sağlamak için her türlü propaganda faaliyeti değerlendirilmekteydi. Büyükelçi bu etkinliklerden elverişli olabilecek bir konu olarak “Turancılık İdeolojisi” ile ilgili 25 Temmuz 1941 tarihli bir raporda ülkesini bilgilendirdi. Papen Berlin’e “Şimdi bütün mesele Türklerin bu duygu ve düşüncelerine somut bir biçim vermektir” diye yazmıştır. Dolayısıyla bu konuda bazı adımlar atılmalıydı. İlk olarak basın ve radyo üzerinden yoğun bir propaganda faaliyetine başlamak olmalıydı. Bu kampanyada Türkiye ile Almanya’nın ortak çıkarları vurgulanmalıydı. Artık Sovyetler Birliği’nde ortaya çıkacak yeni siyasi atmosferde Türkler de üzerine düşeni yapmalı ve savaşa katılması için ikna edilmeliydi. Bu müdahil olma sürecini ise Türkiye’deki Alman Büyükelçisi yürütecekti. Geniş bilgi için bkz. (Möckelmann, 2019: 162 vd).

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

tanımladığı şahsiyetler hakkında notlar kaleme aldı. Aslında Helm Türkiye'ye yabancı biri değildi. Millî Mücadele, II. Dünya Savaşı ve 1950 başlarında Türkiye'de alt seviyeden en üst düzeye kadar çeşitli görevlerde bulunmuştu. Dolayısıyla Türk yöneticilerin çoğu yakından tanıdığı isimlerdi. Aslında bu değerlendirmelerin ana noktası da Türk devletinin üst düzey yöneticileri oldu. Bir anlamda ülkenin önde gelen devlet adamları fişlendi. Bu bağlamda ilk olarak Atatürk'ün şahsiyeti ve askeri kariyerindeki ilişkileri ile başlanmıştır. Notlara göre Mustafa Kemal¹¹ bütün kariyeri boyunca kavgacı kişiliğiyle tanınmıştı. Müsteşar bu çıkarımı da bazı komutanlar üzerinden somutlaştırdı. Nitekim I. Dünya Savaşı sırasında askerî görüşlerini 'hor' gördükleri gerekçesiyle Enver Paşa¹² ve Liman Von Sanders ile 'çatıştığı' yani görüş ayrılıkları yaşadığı dile getirildi. Keza Enver Paşa üzerinden İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle (İTC) de 'kavga'¹³ ettiği belirtilmiştir. Yine notlara göre Mustafa Kemal Paşa, Cemiyete karşı 'düşmanlığını' sonraki dönemde de tüm siyasi kariyeri boyunca sürdürmüştü (FO 195/2474/368).

Asker ve siyaset adamı olan İsmet Paşa da notlardaki yerini aldı. Mustafa Kemal Paşa gibi İsmet Paşa'nın da İTC ile yakın ilişki içerisinde olmadığı vurgulanmıştır. Diğer taraftan askeri kariyeri hakkında bilgi verildi. Şöyle ki I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa ile birlikte Çanakkale, Kafkas ve Mezopotamya cephelerine teftiş amaçlı ziyaretler düzenlemişti. Bu arada Anadolu'da Milli Mücadele başladığı zaman İsmet Paşa'nın ilk başlarda bu mücadeleye dâhil olmadığı belirtildi. Başka bir deyişle "milliyetçi hareket"le siyasal bağ kuran ilk kişilerden değildi. Ayrıca İsmet Paşa'nın 1920 yılına kadar kaldığı İstanbul'da son İmparatorluk kabinesinde Harbiye Nezareti Müsteşarlığı da dâhil çeşitli askeri idari görevlerde bulunduğu bilgisi verildi (FO 195/2474/368).

Müsteşar daha sonra Milli Mücadelenin önemli figürlerinden olacak İsmet Paşa'nın İstanbul'u terk etmesine de değindi. Paşa, İtilaf Devletleri'nin şehri resmen işgal etmesinden sonra İstanbul'dan ayrılmıştı. Yine aynı gün üzerinde sivil kıyafet olduğu halde Harbiye Nezareti'nin önünde bekleyen İngiliz ajanlarından biriyle görüşmüştür. Burada ona 'İtilaf Devletleri'nin Türk toprağını işgal politikasına tahammül edemeyeceğini' ve bu yüzden

¹¹ Sir Alexander Knox Helm'in kaleme almış olduğu notlarda hem Atatürk hem de Mustafa Kemal isimleri kullanılmıştır. Çalışmada her iki isim de yer almıştır.

¹² Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa ilişkileri için bkz. Murat Bardakçı, *Enver, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 2015.

¹³ Cemiyet içerisinde Mustafa Kemal ve Enver arasındaki anlaşmazlık ordunun politikadan uzaklaştırılması meselesi idi. Daha geniş bilgi için bkz. (Tevetoğlu, 1989: 617 vd.); Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkileri için bkz. Edip Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Mustafa Kemal'e yardıma gitme niyetinde olduğunu söylemiştir (FO 195/2474/368).

İngiliz Müsteşar, İsmet Paşa ile ilgili değerlendirmelerine devam ederek onun "Milliyetçi Genelkurmay Başkanlığı" için biçilmiş kaftan olduğunu belirtmekteydi. Gerekçesini ise şöyle açıklayacaktı: I. Dünya Savaşı boyunca birçok önemli ve sorumluluk gerektiren görevde bulunmuştu. Ayrıca birinci sınıf bir kurmay subaydı. Başarılı bir subay olduğu vurgulanan İsmet Paşa için o dönemki resmi biyografileri ile de bu bilgilerin örtüştüğü ifade edilmiştir. Müsteşar bu haklı tespiti (FO 195/2474/368) *"Doğrusu bizim o zamanlar kayda alınan resmi biyografimizde onun için, "sessiz ısrarıyla her zaman işleri kendi istediği gibi yapan yorulmak bilmeyen bir çalışan... Ondan, herhangi bir ordu için çok değerli bir Genelkurmay Başkanı olurdu"* sözleriyle paylaştı. Ardından İsmet Paşa'nın askerî kariyeri hakkındaki görevlerine yer verdi. Bu bağlamda geçici olarak Kolordu Komutanlığı'na daha sonra "Millî Ordu"nun Genel Kurmay Başkanlığı'na ve en sonunda da Garp Cephesi Komutanlığı'na getirildiği kaydedilmiştir (FO 195/2474/368). Diğer taraftan Paşa'nın Atatürk ile olan ilişkisi de notlarda yer aldı. Buna göre aslında ikisi de 'yakın arkadaş' değildi. Bu durumu *"İsmet hiçbir zaman tam olarak Mustafa Kemal'in arkadaşı olmadı ve Atatürk'ün son dönemlerinde araları genel olarak bilinenden daha soğuktu"* ifadeleriyle açıklık getirdi. Yine İsmet Paşa'nın çocukları için Mustafa Kemal Paşa'nın vasiyetine değinildi. Bu bağlamda Atatürk eğitimleri için İsmet Paşa'nın çocuklarına para bırakmıştı (FO 195/2474/368). Aslında Müsteşar bu noktada bir tespit yaptı. Şöyle ki İngiliz diplomat geçmişteki izlenimlerini de göz önünde bulundurarak Mustafa Kemal Paşa'nın subay arkadaşlarını tasfiye ettiğini ve onların ailelerinin yükümlülüğünü üstlendiğini belirtmekteydi. Bu noktadan hareketle Müsteşar, *"biyografik detaylara olan hâkimiyetim bana, Atatürk'ün eninde sonunda İsmet'i tasfiye edeceğini ve tıpkı diğer subay kardeşlerinin yetim kalan çocuklarına baktığı gibi, İsmet'in çocukları için de böyle bir hazırlık yaptığını söylüyor. Son günlerinde, İsmet Paşa'yla ilgili olarak ne tür adımlar atıldığını sorduğu söyleniyor"* (FO 195/2474/368) ifadeleriyle öngörüsünü dile getirmiştir.

Notlarda İsmet Paşa'nın arkadaşları ile olan ilişkilerine de değinilmiştir. Onlardan biri Paşa'nın kabineden ayrıldığı zaman kendisiyle birlikte istifa eden Refik Saydam'dı. Hatta daha sonraki dönemde İsmet İnönü'nün Hükümeti'nde Başbakanlık görevini bu duruma borçlu olduğu tahmini Müsteşar tarafından yapılmıştır. Bir diğer arkadaşı ise *"itibardan düştüğü ve yarı-tecritte tutulduğu"* dönemde kendisini ziyaret edenlerden II. Dünya Savaşı yıllarında Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapan Şükrü Saraçoğlu idi. Dolayısıyla İsmet Paşa'nın onu da hiçbir zaman unutmadığı belirtilmiştir (FO 195/2474/368).

Helm, notlarında İsmet İnönü'den sonra değerlendirmelerini Mareşal Fevzi Çakmak ile sürdürdü. Müsteşara göre 'Milliyetçi kuvvetler' içerisinde kendisi, Mustafa Kemal'den sonra en çok öne çıkan figürdü (FO

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

195/2474/368). Öncelikle mevcut dönemde Mareşal olan Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa'nın askerî kariyerine dönük bilgiler verilerek başlandı. Buna göre genç bir subayken 'Hamidiye rejimi'¹⁴ altında terfiler alarak çok hızlı yükselmiş idi. Diğer taraftan İTC iktidara geldiğinde Binbaşı rütbesine düşürülmüştü. Buna rağmen kısa sürede hareketin liderleriyle arasını düzelttiği ve Enver Paşa'nın güvenini kazandığı ifade edilmiştir. Keza etkin bir kurmay subay olarak daima büyük bir üne sahip olduğu dile getirildi. Notlarda Fevzi Paşa'nın eğitimci yönüne de vurgu yapıldı. Türk Harp Akademisi'nde ders verdiği bir süreç olmuştur. Bu esnada Asım (Gündüz) Paşa, İsmet Paşa gibi birçok çeşitli tanınmış askeri figür onun öğrencisi olmuştur. Dolayısıyla Fevzi Paşa'nın onların sevgisine mazhar olduğu belirtilmiştir (FO 195/2474/368).

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra da Fevzi Paşa'nın askeri hayatı ve siyasî faaliyetlerine ilişkin bilgi verilmiştir. Savaşın sona İstanbul'daki kabinede görev alarak burada Harbiye Nazırlığı yapmıştı. Hatta bu süreçte bile Anadolu'daki "Milliyetçi Hükümet" ile yakın bir duygu birliği ve temas halinde olduğu notlarda vurgulandı (FO 195/2474/368). Buradan hareketle 1920'de Müsteşarın "Milliyetçiler" olarak adlandırdığı Kuva-yı Millîyecilerin arasına katıldığı belirtilmiştir. Bundan sonra Anadolu'daki Milli Mücadele'nin önemli bir parçası olacaktı. Müsteşara göre Fevzi Paşa Ankara'da Harbiye Nazırı olmuş ve akabinde Türk "Millî Ordusu"nun kuruluşunda önemli sorumluluklar üstlenmiştir (FO 195/2474/368). Daha sonra ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921'de Genelkurmay Başkanı olmuştur. Fevzi Paşa, Milli Mücadele dönemi boyunca bu görevine devam etti. Ayrıca bu arada İstanbul Milletvekili seçildi. Millî Mücadele'nin TBMM adına başarıyla sonuçlanması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1924 yılında Milletvekilliğinden istifa etmiştir. Buna mukabil Genelkurmay Başkanlığı görevinde kalmaya devam etti. Müsteşar, Fevzi Çakmak ile değerlendirmelerine son verirken son olarak Türk Milleti için önemini vurguladı. Kendisine karşı ülke genelinde büyük bir saygı vardı. Dolayısıyla büyük itibar sahibiydi. Hatta bu bağlamda "devletteki görevi ona özel bir yasayla teminat altına alındı" sözleriyle halk ve devlet nezdindeki saygınlığı anlatılmıştır (FO 195/2474/368).

Müsteşar'ın değerlendirdiği bir başka önemli asker Ali Fuad Cebesoy oldu. Askeri ve siyasî karakteri üzerinde durulmuştur. Ayrıca 1920 yılında askeri kariyeri kaleme alınan biyografisi ile mevcut dönemdeki bakış açısı da notlarda kıyaslanmıştır. Müsteşar'a göre Milliyetçi hareket içerisindeki "en ilginç" askeri figür A. Fuad Paşa idi. Bu ilginçliğin gerekçesini "Ta en başından üyesi olduğu hareketin ilk dönemlerinden itibaren, Türk kuvvetlerinin sonraki dönemde göstermiş olduğu başarıdaki sorumluluğunun Mustafa

¹⁴ Sultan II. Abdülhamid Dönemi

Kemal'inkine eşit olduğunu söylemek abartı olmaz" (FO 195/2474/368) sözleriyle açıklayacaktı. Yine A. Fuad Paşa'nın etnik kökeni hakkında da bilgi verdi. Buna göre kendisi Girit kökenli idi. Kısmen de olsa 'soyu' Almanlara dayanmaktaydı. Keza Türk idareciler arasındaki en "hünerli, mantıklı ve ılımlı kişi" olarak gösterildi. Keza diplomasi dâhil birçok alanda çeşitli başarılarla sahipti. Müsteşar başka bir açıdan A. Fuad Paşa hakkında "Eğer kendisi hiçbir zaman dayatmayan ve ileri atılmayan biri olmasaydı, bugüne kadar oynadığından çok daha büyük bir rol oynaması beklenebilirdi" düşüncesiyle potansiyeline değinmiştir. İngiliz Büyükelçiliği tarafından daha önce de A. Fuad Cebesoy'un askerî biyografisi 1920'de yazılmıştı. O zaman da notlar alan kişi genç bir Kâtip olan mevcut Müsteşar'ın kendisiydi. Burada 'sert mizaca sahip ve yabancı unsurlardan hiç hazzetmeyen biri' olarak tarif edilmişti. Ayrıca biyografide I. Dünya Savaşı sırasında Alman komutanlarla pek iyi anlaşamadığı da Müsteşar tarafından dile getirildi (FO 195/2474/368).

Müsteşar'ın ele aldığı önemli isimlerden biri de Dışişleri ve Başbakanlık yapmış olan Şükrü Saraçoğlu idi. Notlarda doğum yeri, öğrenimi, meslekî yaşamı, İTC'deki rolü, Milli Mücadele yılları, Milletvekilliği, Atatürk'le olan ilişkisi ve sosyal yaşamı gibi konularda ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Şükrü Saraçoğlu 1884 yılında İzmir yakınlarındaki Ödemiş'te doğmuştur. Notlarda Saraçoğlu soyadından* hareketle mütevazı bir ailede yaşadığı çıkarımı yapılmıştır. İlkokulu Ödemiş'teki köy okulunda tamamladıktan sonra İdadî'yi İzmir'de bitirmiştir (FO 195/2474/368). Burada geçirdiği üç yıllık başarılı öğrencilik hayatından sonra İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiye'ye gitmiştir. Akabinde mezun olduktan sonra tekrar İzmir'e dönmüş ve küçük bir devlet okulunda müdürlük yapmaya başlamıştır. Okuldaki görevini 1909/10'a kadar üç yıl yaptıktan sonra İTC tarafından iktisadî ve siyasî bilimler eğitimi almak üzere Lozan'a¹⁵ gönderildi. Daha sonra ülkesine dönmüş ve İTC'nin İstanbul'daki merkezinde bir süre çalıştıktan sonra cemiyetin sorumlu delegeesi olarak İzmir'e gitmiştir. Ardından başlayan I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar İzmir'de kaldığı notu düşülmüştür (FO 195/2474/368).

Müsteşar, Şükrü Saraçoğlu'nun Milli Mücadele'ye katılımına dair bilgilerini de paylaştı. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin ardından doğduğu yer olan Ödemiş'e çekilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile nasıl tanıştığı da notlardaki yerini aldı. Ödemiş'te kısa bir süre kaldıktan sonra Samsun'a gitmiş ve o güne kadar daha önce hiç tanışmadığı Gazi'ye katılmıştı. Müsteşar bu durumu şöyle anlatacaktı (FO

* Eyer ve koşum yapan veya satan kimse demektir.

¹⁵ Şükrü Saraçoğlu, Mülkiye'den mezun olduktan sonra Aydın Vilâyeti'nin Merkezi olan İzmir'e Maiyet Memuru olarak tayin edilmiştir. Bu görevi yanında İzmir İdadisi'nde Matematik öğretmenliği ve İttihat Terakki (Merkez) Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Memurluğu sırasında açılan bir sınavı kazanarak devlet adına 1914 yılı başında eğitimini ilerletmek için önce Belçika'ya kısa bir süre sonra da Cenevre'ye gönderilmiştir. (<https://dergipark.org.tr/en/download/articlefile/58335>) (Erişim Tarihi: 05.04.2020)

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

195/2474/368) “Kısa süre içerisinde, sadece Milliyetçilerin örgütlenmesinde gösterdiği idari yararlılıktan ötürü değil aynı zamanda Gazi'nin yakın arkadaşlarından biri haline geldiği ve gençliğinde de severek oynadığı Zeybek oyununu iyi oynadığı için Gazi'nin gözdesi olduğu söyleniyor” ifadelerini kullanacaktı. Bundan sonra Şükrü Saraçoğlu ilk seçimlerde İzmir Mebusu¹⁶ oldu. Notlara göre bu tarihten sonra kariyeri hızla yükselişe geçti. Bu arada iktisatçı yönü de ön plana çıkarıldı. Özellikle ulusal borcun kapatıldığı dönemde Osmanlı Borçlarının ‘Türk Tahvil Hamilleri’ delegesi olduğu gerçeği Müsteşar tarafından önemle vurgulandı. Diğer taraftan Şükrü Saraçoğlu hakkında şu değerlendirme de yer alacaktı “Çeşitli uluslararası menkul kıymetler borsalarında piyasaların düştüğü dönemlerde satış yaparak ortaklarıyla birlikte beş, altı milyon Türk lirası civarında para kazandığı söyleniyor ki bu da onu gelecekteki kariyeri için hazırlamıştır”. Şükrü Saraçoğlu ile ilgili notlarda son olarak özel hayatına dair bilgiler verildi. Buna göre karısı, Sultan Abdülhamid'in Maliye ve Maarif Nazırı olan Zühtü Paşa'nın torunu idi. Fransa'da kaldığı dönemde ise önemli bir sağlık sorunu yaşadığı ve dışındaki bir enfeksiyondan ötürü ölüm tehlikesi atlattığı ifade edilmişti (FO 195/2474/368).

Türk Hariciyesinin deneyimli diplomatlarından Numan Menemencioğlu da Müsteşar tarafından notlarda bahsedildi. Kendisi mevcut dönemde Dışişleri Bakanı idi. Bu bağlamda Numan Menemencioğlu'nun aile kökleri ve aldığı eğitim hakkında bilgi verilmiştir. Eski Maliye Nazırı ve Meclis Başkanı Menemenlizâde Rifat Bey'in oğlu idi. Dolayısıyla eski Türk diplomasi geleneğini temsil etmekteydi. Diğer taraftan meşhur Türk şairi Namık Kemal'in ise torunuydu. Müsteşar'a göre iyi bir eğitim almıştı (FO 195/2474/368). Cizvitler tarafından eğitilmişti. Bu durum aynı zamanda ilerideki diplomatik kariyerini etkileyecekti. Sonrasında Lozan'da siyaset bilimi eğitimi aldı. Ardından 1914 yılında İstanbul'da kısa süreliğine askerlik hizmetinde bulundu. Daha sonra Hüseyin Paşa'nın emri altında Sefaret Kâtibi olarak Viyana'ya gönderildi. Notlara göre bir süre sonra N. Menemencioğlu, Madrid için aday gösterilmişti. Ancak savaştan dolayı buraya gönderilmediği notu düşülmüştür. 1922 yılında Türkiye'ye dönüş yaparak diplomatik hizmetlerdeki kariyerini devam ettirdi. Notlarda Numan Menemencioğlu hakkında son olarak Atatürk ile iyi geçindiği bilgisi verildi (FO 195/2474/368).

İngiliz Müsteşarın notlarında kaleme aldığı asker kökenli isimlerden biri de Asım Gündüz oldu. Burada nispeten geniş bir şekilde biyografisine yer verildi. Buna göre Asım Paşa “Milliyetçi Parti”nin ilk üyelerinden biri değildi. Çünkü ateşkes zamanında Türkiye'de bulunmuyordu (FO

¹⁶Ağustos 1923'te II. Dönem TBMM'ne İzmir Milletvekili olarak seçilmiştir. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/58335>) (E.T: 05.04.2020).

195/2474/368). 1918 Mayıs'ından beri iznini geçirmek için gittiği Almanya'da yaşamak zorunda kalmış ve 1919'a kadar dönebilmiş değildi. Asım Paşa 1920 yılında ülkesine dönmüş ve İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nde Genel Kurmay İstihbarat Daire Başkanlığı'na aday gösterilmiştir. Bu arada Paşa hakkında önemli bir bilgi detayı da verildi. I. Dünya Savaşı boyunca kendisini çok yetenekli bir subay olarak gören Alman General Bronsart Von Schellendorf'un¹⁷ özel ataşeliğini yapmıştır (FO 195/2474/368).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasıyla imzalamak zorunda kaldığı mütareke, antlaşma ve işgaller sonucunda birçok aydın, asker, bürokrat kurtuluşu Anadolu'da aramaya başlamıştı. Notlara göre bu mücadeleye katılmak isteyenler arasında Osmanlı tahtının varisi olan Şehzade Ömer Faruk Efendi de vardı. Asım Paşa 1921'de Şehzade'nin Milli Mücadele hareketine katılma teşebbüsünde kendisine refakat etmişti (FO 195/2474/368). Şöyle ki İstanbul'dan bir gemiyle İnebolu'ya doğru yola çıkmışlardı. Ancak kente ayak basmalarına müsaade edilmemiş ve aynı gün İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bu durumun gerekçesi notlarda, (FO 195/2474/368) "*Orada, Milliyetçi Hükümet tarafından reddedilme riskini göze almışlardı ve Asım Paşa izin almadan yerinden ayrılmasını açıklamak zorunda kalmıştı*" sözleriyle dile getirildi.¹⁸ Müsteşara göre Asım Paşa sonradan bu zorlukların üstesinden gelmeyi başarmıştı. Hatta öyle ki Anadolu'ya geçtiğinde becerileri sayesinde başarılı harekâtlarından ötürü yakın ilişki içerisinde olduğu İsmet Paşa'nın Kurmay Başkanlığı'na aday

¹⁷ Alman Islah Heyeti Türk Ordusu'ndaki yenileşme çalışmalarını yapmak üzere Osmanlı Hükümeti'nin 22 Mayıs 1913'te yaptığı resmî talep üzerine Türkiye'ye gelmişti. Asım Paşa da 22 Aralık 1913'te Alman Islah Heyeti'nden Harp Akademisi'nde istihkâm öğretmenliği yapan Mirliva Weber Paşa'nın yardımcılığına atanmıştır (Bayur, 1991: 282).

¹⁸ Aslında Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Milli Mücadele ile olan ilgisi Ankara'da TBMM'nin açılmasından bir yıl sonra 1921 Nisan'ında İstanbul'dan İnebolu'ya geçmesi ve sonrasında geri dönmesiyle sınırlıydı. Şöyle ki Şehzade Abdülmecit Efendi Mustafa Kemal Paşa'dan Milli Mücadeleye katılması yönünde davet almıştı. Ancak Abdülmecit Efendi Milli Mücadele'de İstanbul ve Ankara şeklinde bir anlaşmazlığa mahal vermemek için hâlihazırda öneriye olumsuz cevap verdi. Buradan hareketle Şehzade, Anadolu'ya bizzat kendisinin geçme talebini ortaya attı. Eşi Sabiha Sultan hamile olduğu için üç ay ertelemek zorunda kaldı. Bu arada hazırlıklarını tamamladı. 1921 Nisan'ında Ömer Faruk Efendi bu kararını uygulamaya geçirmek için Ankara ile temas yolları aradı. Bunlardan biri hocası olan Asım (Gündüz) Bey'e Anadolu'ya gitmek konusunu Ankara'ya sorulmadan gizlice hazırlıklar başlamıştır. Asım Gündüz'e göre Şehzade Anadolu'ya geçmek konusunda karardır. Paşa'dan da yardım istenmekteydi. Bu yüzden M.M. Grubu ile irtibat kurulmuştur. Asım Gündüz ve Şehzade birlikte gidecekti. Ömer Faruk Efendi vapura gizlice yerleştirilmiş ve böylece İnebolu'ya hareket edilmiştir. A. Gündüz'e göre Şehzade İnebolu'da coşkuyla karşılanmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa ertesi gün Şehzade'nin İstanbul'a geri götürülmesini istedi. Bu durumun gerekçesi ise artık düzenli ordunun kurulduğu ve İnönü zaferlerinin elde edildiği bir dönem söz konusu idi. Dolayısıyla A. Gündüz Şehzade'yi İstanbul'a bırakarak Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. (Gündüz, 1973: 41-44).

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

dahi gösterilmişti. Asım Paşa'nın şahsiyeti hakkında da şunlar ifade edilmişti (FO 195/2474/368): *"Türkler arasında bile, çok karakterli biri olarak görülmeyen Asım Paşa, dik başlılığıyla, kararlılığıyla ve çalışkanlığıyla bilinmektedir ve bu üç özelliği arasında en çok ön plana çıkan, dik başlılığıdır"*.

Asım Paşa, Türk Milli Mücadelesi'nin kahramanlarından biri olarak büyük bir saygı görmekteydi. Diğer taraftan Müsteşar, onun bertaraf edilmesini görmekten memnun olmayacak subay sayısının ise çok az olduğunu yazmaktaydı. Ayrıca bu noktada bir duyumunu da notlarında paylaştı. Buna göre kendisinden çok daha kabiliyetli ve geniş görüşlü olan Orgeneral Kâzım Orbay'ın yerine görevlendirilmişti. Notlara göre atamanın nedeni Paşa'nın, Enver Paşa ile olan akrabalığı idi. Müsteşar bu ilişkiyi, *"Orbay'ın yerine başkasının getirilmesinin sebebi muhtemelen Enver'in kız kardeşinin kocası olmasıydı. Çünkü kız kardeşi bir aralar yönetim ve Atatürk tarafından Enver'in kardeşi olduğu için sevilme biriydi"* (FO 195/2474/368) ifadeleriyle iddiasını bu akrabalık ilişkisi ile açıklama gereğini duymuştur.

Notlarda biyografik olarak incelenen asker ve siyasetçiler arasında Recep Peker de Müsteşar'ın değerlendirdiği kişilerdendi. Diğer Türk önde gelenlerde olduğu gibi Recep Bey'in aile, eğitim ve siyasî hayatı hakkında bilgi verildi. Bu noktadan hareketle biyografik bilgilere devam edilmiştir. Babası Kütahya eşrafından olsa da kendisi İstanbul'da dünyaya gelmişti. Harbiye'yi bitirdikten sonra 1908 yılında Jandarma'da görev yapmıştır. Edirne'de 1910'da Yüzbaşı iken oradan da yeni kurulan Harp Akademisi'ne gönderildi. I. Dünya Savaşı başladığında başta Muğla olmak üzere Jandarma'da çeşitli görevlerde bulundu (FO 195/2474/368). Cumhuriyet döneminde Milli Savunma Bakanlığı yaptığı da dile getirilmiştir. Keza Müsteşar bu dönemdeki görevi esnasında bir iddiayı da gündeme getirdi: *"Hâlihazırda, Milli Savunma Bakanı iken biriktirdiğine inanılan paranın miktarından ötürü o kadar da sevilmediği söylendi"*. Recep Peker hakkında son olarak Halk Partisi'nin eski Genel Sekreteri olarak şahsî itibarını artırdığı vurgusu yapılmıştı (FO 195/2474/368).

Notlarda Müsteşar A. K. Helm'in 1920'den beri tanıdığını belirttiği Hüseyin Rauf Orbay'ın hakkında da değerlendirmeler yer aldı. Mevcut dönemde Londra Büyükelçisi olarak görev yapıyordu. Müsteşara göre Hüseyin Rauf Orbay notlarında ayrıntılarına giremeyeceği kadar uzun ve seçkin bir kariyere sahipti (FO 195/2474/368). Keza Rauf Bey, *"O zamanlar olduğu gibi şimdi de ülkemizin değişmez bir dostu"* sözleri ile tanımlandı. Bu arada askeri hayatı üzerinde de duruldu. Yüzbaşı rütbesindeyken Türk Donanması'ndan ayrılmıştı. Sonrasında siyasî hayatı başladı. Bu bağlamda Müsteşar, Rauf Orbay'ın politik hayatını özetleyerek bir de beklentisini şöyle dile getirecekti (FO 195/2474/368): *"Kendisi 1918'deki Türk Ateşkes Komisyon'unda yer almasının yanında Türkiye'de başbakanlık yapmış olması, Londra'da oturmuş bir otoriteye sahip olmasıyla birleştiğinde devam etmekte olan savaşın akabinde"*

yapılacak barış görüşmelerinde bir rol alması umudunu doğurmaktadır". Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerine de değinildi. 1926 İzmir Suikastında Atatürk'e karşı düzenlenen bir komploda yer almakla suçlanmıştı. Bu yüzden on yıl hapisle cezalandırıldı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile 'arkadaşlığı olmadığı' notlarda vurgulanmıştır (FO 195/2474/368).

Müsteşar 1935'te Türkiye'ye dönüş yapan Rauf Orbay hakkında bilgiler vermeye devam etti. Ona göre taraflar arasında geçmişte yaşanan gelişmeler unutulmadıysa dahi rafa kaldırılmıştı. Ayrıca İsmet İnönü'nün güvenini kazandığı ve bu nedenle de "çok değerli" görüldüğü notlarda yer aldı. Ancak şöyle bir gözlemine de ekledi: *"Onu tanıyanlar artık eski zihinsel gücünde olmadığını söylüyorlar. Her zaman bir İttihatçı olarak kaldı ve en baştaki Komite'de yer alan lider kadroyla arası hep iyi oldu".* Rauf Orbay hakkında son olarak onun hep bir milliyetçi olduğu ve ılımlılık anlamında da bir etkiye sahip olduğu saptaması yapılmıştır (FO 195/2474/368).

Mevcut notların kaleme alındığı dönemde Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan da değerlendirme konusu oldu. Müsteşar, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye geldiğinde onu şahsen tanımıştı. Seçkin bir askeri ve siyasi kariyere sahipti. Ayrıca her zaman 'harikulade' bir yönetici olduğu tespiti yapıldı. Müsteşar tarafından çok yönlü bir diplomat olarak takdir edilmekteydi. Diğer taraftan yakın geçmişte Milli Savunma Bakanlığı yapmıştı. Bu dönemde 'birlikte çalışması kolay her zaman için makul ve faydalı kararlar' almaya hazır biri olarak 'Hizmet Ataşeleri' arasında çok sevildiği dile getirilmekteydi (FO 195/2474/368). Notlara göre aslında bu durumun onun İngiltere yanlısı olduğu anlamına gelip gelmediği konusunda karar vermek gücü. Şöyle ki Rauf Orbay'ın Londra'ya gönderildiği dönemde o da Berlin'e gönderilmişti. Buradan hareketle iki büyükelçi arasında şu çıkarımları yaparken özellikle Saffet Arıkan üzerinde duracaktı, (FO 195/2474/368) *"Orbay'ın Britanya yanlısı olduğuna şüphe yoktu ancak S. Arıkan'ın Almanya'ya aynı nedenle gönderildiğine inanmak biraz zor. Eğer Alman yanlısı değilse de kesinlikle Almanların gözünü boyama kabiliyetine sahip biri. Şu aralar en büyük sorunu yüksek yaşam standartlarını ve şişeyi çok fazla sevmesi"* sözlerini kullanarak böylece büyükelçi hakkındaki düşüncelerini sonlandırmıştır.

Müsteşar notlarında son olarak yazar, diplomat ve siyasetçi olan Memduh Şevket Esenal'a yer verdi. Kendisi hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığını belirtti. Öte yandan İTC'nin bilinen üyelerinden biriydi. İstanbul'un Fatih ilçesinin örgütlenme sekreteri olduğu dışında hakkında pek bir malumatı olmadığından bahsetti. Ayrıca çeşitli danışmanlık ve diplomatik vazifelerde bulunmuştu (FO 195/2474/368). Bunların dışında bazı yurtdışı görevlerinde de yer almıştı. Müsteşara göre Türkiye'nin Doğusu ve İran gibi konularda uzmandı. Keza çok yetenekli bir örgütleyici idi. Bu yüzden de İçişleri ve Başbakanlık yapmış olan Ahmet Fikri Tüzer'in ardından 1942'de Halk Partisi'nin Genel Sekreterliği'ne getirilmişti. Dolayısıyla bu durumun sonucu olarak ülke çapında Halk Partisi'nin

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

örgütlenmelerini yürütmekteydi. Hatta notlara göre teftişlerde büyük yararlılık göstermişti (FO 195/2474/368).

Müsteşar Helm'in II. Dünya Savaşı yıllarında 23 Kasım 1942'de Türkiye'de ülke yönetimine yön veren kişiler hakkında tutmuş olduğu notlarda öncelikle ilgili kişinin biyografisi, siyasi görüşü, ailevi kökeni ve eğitim hayatları gibi değerlendirmeler yer almıştır. Helm'in bu analizleri Türkiye'de yaşadığı meslekî tecrübeye, kendisinden önce ele alınan askeri biyografilere vakıf olmasına ve şahsen edindiği izlenimlerle birlikte istihbarat verileri doğrultusunda yapmış olduğu görüşmelerden derlediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

II. Dünya Savaşı esnasında Türk Devleti'ni yönetenlerin ortak paydası, dış politikada temel stratejileri ülkeyi savaş haricinde tutmak olmuştur. Bunun için de savaş boyunca ülkeler arasındaki dengeyi dikkatli bir şekilde kullanmışlardır. Türkiye'ye bir saldırı olması halinde ise tamamen karşı konulacaktı. Bu doğrultuda İngiltere ve Almanya, Türkiye'nin kamuoyunu yakından takip etmiş ve iç politikadaki tesirini gözlemlemişlerdir. Mevcut çalışmaya konu olan İngiliz Müsteşar Helm'in savaş devam ederken 23 Kasım 1942'de kaleme aldığı notlar Türk yöneticilerin siyasi temayüllerine dair çıkarımlarda bulunmak amacını taşımaktadır.

Notlarda değinilen kişilerin birçoğu I. Dünya Savaşı'nda bulunmuş, Türk Milli Mücadelesi'ne katılmış ve Cumhuriyeti kurmuş olan asker, siyasetçi ve diplomatlardı. Dolayısıyla bunlar II. Dünya Savaşı esnasında da ülkenin önde gelen yöneticileri arasındaydı. Şöyle ki İTC kökenli olmaları ve cemiyetin imparatorluk günlerinden itibaren Almanya ile ilişkisi İngiltere açısından kuşku vericiydi. İngilizler, Türk devlet yöneticileri arasında bu İttihatçı mirasın devam ettiğini düşünmekteydi. II. Dünya Savaşı boyunca da bu inancı korudu. Türk kamuoyunda ortaya çıkan "pan-Turancılık" ve "Türkçülük" fikirleri de mevcut şüpheye katkı sağladı. Notlarda değerlendirilen kişilerin özellikle cemiyet kökenli olmaları ve milliyetçilikleri ortak payda olarak vurgulanmıştır. Bir diğer nokta ise Atatürk ile olan ilişkileri olmuştur.

Geleneksel Anglo-Sakson politikasının önemli bir aracı olarak tutulan raporlar, gerek bireysel gerekse de genel kapsamda kaleme alınmışlardır. Mevcut veriler İngiliz dış politika yapıcılarının denetimine verilerek takip edilecek siyasî çizgiye de yön vermiştir. Bu çalışmanın konusunu meydana getiren, deneyimli diplomat Helm'in kişisel bilgi notları ve kendi istihbarat raporlarından yararlandığı verilerle Türkiye'yi yöneten şahsiyetler fişlenmiştir. Şöyle ki notlarda öncelikle bazı kriterler öne çıkmıştır. Değerlendirilen idarecilerin biyografileri genel olarak anlatılmıştır. Kişisel zaafı, dostlukları, siyasi görüşleri, etnik kökenleri, ailevi varlıkları, siyasî

görüşleri titizlikle gözlenmiş ve elde edilen mevcut bilgiler ilgili yetkililerin hizmetine sunulmuştur. Başka bir ifadeyle notlara konu olan kayıtların, İngiliz Hariciyesini oluşturmada bir araç olarak kullanıldığını belirtmek mümkündür.

Kaynakça / Reference

- Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Azakoğlu, N. (2015). Franz Von Papen'in Anılarından "Beni Hitler'i Başbakan Yapmakla Suçluyorlar", İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2015). *Enver*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*, C: II, Kısım: III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Berkes, N. (2005). *Unutulan Yıllar*, (Yay. Haz: Ruşen Sezer), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, R. (2009). I. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Alman İlişkilerinde Benzer Yönler ve Durumlar. *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk- Alman İlişkileri Sempozyumu*. (8-10 Ekim), ss.148-158.
- Çınar, B. (2004). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cepheli Savaş Sorunu. *Güvenlik Stratejileri*, Cilt: 10, S:20, ss.149-197.
- Deringil, S. (2008). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ekinci, N. (2002). İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları. *Türkler Ansiklopedisi*, XVI. Ankara, ss.1279-1371.
- Gündüz, A. (1973). *Hatıralarım*, (Hazırlayan: İhsan Ilgar), İstanbul: Kervan Yayınları.
- Gürün, K. (1991). *Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güvenir, O. M. (1991). *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- <https://dergipark.org.tr/en/download/articlefile/58335>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Hugessen, Sir H. K., (2017). *Barışta ve Savaşta Bir Diplomat: Büyük Britanya'nın Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Hugessen'in Anıları*, (Çev: Ahmet Özgiray), İstanbul: Er Yayıncılık.
- Koç, N. (2018). II. Dünya Savaşı'nda Alman İşgali Altındaki Ülkelere Türkiye Üzerinden Yapılan Yardımlar, *bilig*, (Kış), S.84, ss.95-121.

II. Dünya Savaşı Yıllarında İngiliz Büyükelçiliği'nin Erken Cumhuriyet Devri Lider Kadrosu
Üzerine Değerlendirmeleri (23 Kasım 1942)

Möckelmann, R. (2019). *Franz von Papen, Hitler'in Türkiye Büyükelçisi*. (Çev: Selma Türkis Noyan), İstanbul: Kitap yayınevi.

Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:29, (2), ss.253-269.

Öztekin, H. (2018). 1944 Irkçılık - Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar. *Selçuk İletişim*, 11 (1), ss.212-236.

Özyürek, M. (2020). *Milli Mücadele Dönemi Yazılarıyla Necmettin Sadık Sadak (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Tahsin Paşa, (1999). *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Tevetoğlu, F. (1989). Atatürk - İttihat ve Terakki, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:5, Sayı:15, (Temmuz), ss.613-623.

The National Archives (TNA), Foreign Office (FO), Londra.

Yalçın, E. S. (2002). Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı, *Türkler*, XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yeşilbursa, B. K. (2020). British Perceptions of Turkey and Turks in the Mid-Twentieth Century. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Volume: 1, Number: 1, (January), p.33-57.

